زانكۆی سەلاحەددین-هەولێر
Salahaddin University-Erbil

كۆمەڵناسی سیاسی

م. توانا عثمان محمدامین
قۆناغی چوار – كۆمەڵناسی

twanaosman357@Gmail.com

Mobile :07504859088

پوختە Outline

- هزری سیاسی ئەرستۆ
- هزری سیاسی ئیبن خەلدوون

ئەرستۆ (385-322 پ.ز)

- لەکتێبی "سیاسەت" دا دەڵێت کە کۆبوونەوەی مرۆڤەکان لەگەڵ یەک، بابەتێکی سروشتییە و مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە.

- واتە مرۆڤ بە ئیرادەیەکی بەهێز دەیانەوێت لە کۆمەڵگەدا بژین.

- ئەمەش ڕێگر نییە لەوەی هەریەکەیان بە بەرژەوەندی خۆی و بە ویستنی گەیشتن بە بەشی خودی بۆ ئەو بەختەوەرییەی کە پێویستە پێی بگات.

- ئەرستۆ لە کتێبی"سیاسەت"دا، بابەتی سەرەکی بریتی بووە لە دەوڵەت.

- پێیوابووە، کە تاك ناتوانێ بەبەردەوامی ململانێی دەوروبەری بکات، بۆیە پێویستیی بە پێکەوەژیانە.

- لێرەوە بیرۆکەی ڕێکخستن و بەڕێوەبردنی مرۆڤ بە مرۆڤ سەر هەڵدەدات، کە مەبەست لێی دروستکردنی دەوڵەتە وەك چوارچێوەی کار و ڕێکخستنی کۆمەڵگە.

- ئەمەش تێروانینی سیاسی ئەرستۆ پشتڕاست دەکاتەوە کە ناوەرۆکەکەی بریتییە لە کۆبوونەوەی مرۆیی.

- ئەرستۆ لە کتێبی"سیاسەت"دا دەڵێت: حوکمی عادل و دادپەروەر، ئەوەیە خۆشگوزەرانی بۆ خەڵکی یان بۆ زۆرترین ژمارەی خەڵک، بەدیبێنێت.

- ئەرکی ڕاستەقینەی حوکمڕانی، بریتییە لە بەدیهێنانی بەرژەوەندی گشتی و کاری چاکە بۆ مرۆڤ.

- پێیوایە حوکمی یاسا، دەوڵەت لە ڕێکار و هەڵسوکەوت و بریاری زاڵمانە و ستەمکارانە دەپارێزێت.

-

ئەرستۆ سیستمی حومکڕانی بۆ سێ بەش دابەشدەکات.

- یەکەمیان سیستمی پاشایەتییە، کە تێیدا تەنها یەک کەس فەرمانڕەوایە، ئەو کەسە بریتییە لە پادشا و لە باشترین حاڵەتدا، ئیش بۆ بەرژەوەندی گشتی دەکات.

- دووەمیان سیستمی ئەرستۆکراتییە، کە تێیدا خێزانە دەوڵەمەندەکان فەرمانڕەوان، بەلەبەرچاوگرتنی ئەوەی ئیش بۆ بەرژەوەندی گشتی دەکەن.

- سێیەمیان سیستمی دیموکراسییە، کە تێیدا جەماوەر یان لە باشترین حاڵەتەدا هەموو میللەت فەرمانڕەوان.

- خراپترین جۆری ئەو سیستمانە پادشایەتییە، چونکە پادشا دەبێت بە کەسێکی زۆردار و تەنها گرنگی و بایەخ بە بەرژەوەندی خۆی دەدات.

- ئەمە لە کاتێکدایە سیستمی ئەرستۆکراتی، دەگۆڕێیت بۆ سیستمی ئۆلیگاریشی، لێرەدا تەنها گرنگی و بایەخ بە بەرژەوەندیی کەمینەی فەرمانڕەوا و خزم و کەسەکانیان دەدرێت.

- بەڵام سیستمی دیموکراتی، لە خراپترین حاڵەتەدا دەگۆڕێت بۆ سیستمی پۆپۆلیزمی(میللەتگەرایی) دیماگۆکی(**دیماگۆگی وشەیەکی یۆنانیەوە بەمانای سەرپەرشتی خەڵک دێت. لەئەدەبیاتی سیاسیدا مانای خەڵەتاندنی خەڵک و قەناعەت پێکردنی خەڵکە بەو فکرەی کە کەسێک یان حزبێک هەوڵی بۆ دەدات)** کە بەرگری لە بەرژەوەندی گشتی ناکات، بەڵکو بەرگری لە بەرژەوەندی چینێکی دیاریکراوی کۆمەڵگا دەکات بەڵام بەرووگەش بەرگری لە (عەوام)، گشت خەڵکی دەکات.

- ئەمەش تێروانینی سیاسی ئەرستۆ پشتڕاست دەکاتەوە کە ناوەرۆکەکەی بریتییە لە کۆبوونەوەی مرۆیی.

ئیبن خەلدوون (1332 – 1406ز).

- ئیبن خەلدون دوو تەوەری سەرەکی پەیوەست بە کۆبوونەوەی سیاسی باس کردووە ئەوانیش.

1 - دەمارگیری.

2- سەرهەڵدان و لەناوچوونی دەوڵەتان.

١- دەمارگیری: بریتییە لە پەیوەستی هەندێک کەس بۆ یەکتری؛ تاکیش بە توندی بەرگری لەو کەسانە دەکات کە دەمارگیری هەیە بۆیان.

- ئەمەش دەکرێت بە چەمکی (شوناس- ناسنامەس نەتەوەیی) لە ئێستا بەراورد بکرێت.

- کە لە ڕێگەیەوە خەڵک هەر شتێک ئەنجام دەدەن لە پێناوی دامەزراندنی دەوڵەت.

- ئیبن خەلدون پێیوایە دەمارگیری دەبیتە هۆی پاراستن و بەرگریکردن لە هەموو ئەو شتانەی کە کۆبونەتەوە لە پێناویدا.

- پاشان بابەتی فەرمەنڕەوایی دێتە ئاراوە، چونکە مرۆڤ بە سروشتی مرۆڤایەتی خۆی لە هەموو جۆرە کۆبونەوەیەکیدا، پێویستی بە فەرمانڕەوایەک هەیە.

- بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی لە دەرەنجامی جیاوازی بەرژەوەندی تاکەکان لە کۆمەڵگادا دروست دەبێت.

- بۆیە پێویستە فەرمانڕاوا لەڕووی دەمارگیرییەوە، دەسەڵاتی هەبێت بەسەریاندا؛ گەرنا ناتوانێت ئەو کارە بکات.

3- بۆچوونەکانی سەبارەت بە سەرهەڵدانی شارستانییەت و دەوڵەتەکان:

- ئەو بیرمەندە جەختی کردۆتەوە لەسەر حەتمییەتی مێژوویی سەرهەڵدان و لەناوچونی شارستانییەت و دەوڵەتەکان.

- تیشکی خستوتە سەر پرسی وابەستەیی کومەڵایەتی و ململانێ.

- پێیوابووە کۆمەڵگای وابستە زیاتر دەتوانێت بمێنێتەوە.

- بە پێچەوانەوە کۆمەڵگایەك تیایدا ململانێ زۆر بێت زۆرتر نزیکە لە لەناوچوون.

- پێشی وابووە، کە کومەڵگای مرویی بەشێوەیەکی گشتی بە سێ قۆناغی سەرەکیدا تێپەڕ دەبێت.

- (دروستبوون هاوشێوەی قۆناغی منداڵی مرۆڤ، پێگەیشتن هاوشێوەی قۆناغی گەنجێتی مرۆڤ، لەنێوچوون هاوشێوەی قۆناغی پیربوون و مردن).

- ئیبن خلدون بۆچونی وایە **دەوڵەت** بەرهەمی **خوێن** و **دەمارگیریە.**

- ئیبن خلدون وا پێناسەی دەمارگیری کردوە دەڵێت: **دەمارگیری بریتەیە لە پەیوەندی کۆمەڵایەتی کاملخواز و فرەڕوو، لەسەر بنچینەی خزمایەتی خوێن یان چەند تۆڕێك لەپەیوەندی کۆمەڵایەتی، کەلەئەنجامدا یەکێتی نێوان تاکەکان فەراهەم دەکەن.**

- **دەمارگیری** گرنگترین زارەوەیە کە ئیبن خلدون لەنوسینەوەکانی بەکاری هێناوە دەکرێت بوترێت دەمارگیری لای ئەو **هۆکاری پەرەسەندنی سیاسی کۆمەڵگەیە.**

دوو فاکتەر دەکاتە بنچینەی لەدایکبوونی دەوڵەت

- پێی وایە ڕۆڵی کۆمەڵگە یان ڕۆڵی هاونیشتیمانیان واتا (عصبیه) خۆی بەتەنیا بڕیاردەرە بۆ دروست بوون و بەردەوامیەتی و ژیانەوەی دەوڵەت و ئەو هێزە پێك دێنێت، کە دەوڵەت دەخاتە جوڵان.
- چەند ڕۆڵی هاونیشتیمانی بەهێز بێت ئەوەندە ڕۆڵی دەوڵەت بەهێزدەبێت و بەردەوام دەبێت لە بوونیدا.
- فاکتەری دووەم بۆ دروست بوونی دەوڵەت (ئاینە).

دەوڵەت لای ئیبن خلدون بەچەند قۆناغێکدا دەڕوات، بەسروشتی ١٢٠ساڵە.

تەمەنی دەوڵەتیش بەسێ قۆناغدا تێدەپەڕێت، **تەمەنی هەر قۆناغێکیش ٤٠ساڵە.**

ئیبن خلدون ماوەی گواستنەوەی دەوڵەت **لە بارودۆخی بەهێز بۆ لاوازی بەسێ نەوە داناوە**

1- نەوەی یەکەم: دەسەڵاتدارانی دەوڵەت لەم ماوەیەدا **پارێزگاری لە رەوشی کۆچەرایەتی** دەکەن، **ئازا و دەمارگیر و بە مقاوەمەت**، بە **دەمارگیریەکی زۆرتوند جیادەکرێنەوە.**

چونکە هێشتا **لەگەڵ سەردەمی شارستانیەتدا رانەهاتوون**.

2- نەوەی دووەم: لەم ماوەیەدا دەوڵەت **لە دەشتەکیەوە ژیانی دەگۆڕێت بۆ شارستانی (عصبیە) دەمارگیری بەرەو کەم بونەوە دەچێت.**

بەڵام هێشتا پارێزگاری لەدەوڵەتەکەیان دەکەن، چونکە **سەرکەوتنەکان و ژیانی پێشویان لەبیرە، بەقۆناغی گواستنەوە دادەنرێت**، کەسێك تیایدا باڵا دەستە و دەوڵەت بەتەواوی دروست دەبێت.

3- **نەوەی سێیەم:** لەم ماوەیەدا خەڵکەکەی زیاتر گرینگی **بەرەفاهیەت و خۆشگوزەرانی دەدات، توندوتیژی دەمارگیریان لەبیر دەچێتەوە**، بەڵام **ڕۆشنبیریان پەرەدەستێنێت.**

تواناى **پارێزگاری کردنیان لەدەوڵەت نامێنێ** و هەر بەڕوکەش دەسەڵاتیان هەیە واتا **ئەگەر هێرشیان بکەنەسەر ناتوانن مقاوەمە بکەن،** بەرگری ناکەن؛ بەهۆی نەمانی ئازایەتی و دەمارگیری دەوڵەت لەناودەچێت.

لەکۆتایدا تێبینیەك هەیە دەبێت ڕەچاوی بکەین، ئیبن خلدون تەمەنی دەوڵەت بە **(١٢٠)ساڵ** مەزەندە دەکات.

بەڵام لێرەدا بەشێوەیەکی گشتی تەمەنی دەوڵەتی مەزەندە کردوە، و لەپاڵ ئەوەشدا ناکرێت کەسایەتیەکی وەکو ئیبن خلدون ئەوەی نەزانیبێت کەچەندین دەوڵەت هەبوون زیاتر لەو ماوەیە ژیاون وەکو(دەوڵەتی ڕۆم– دەوڵەتی فارس– دەوڵەتی عەرەبی).

لەمبارەیەوە ئیبن خلدون درێژی تەمەنی دەوڵەتەکانی بەستۆتەوە بە **هەستی دەمارگیری لەفەرمانڕەوای دەوڵەتەکەدا.**

- بەرای ئیبن خەلدوون یەکیك لە فاکتەرەکانی پشت ئەم لاوازبوون و تیکشکانی دەوڵەتان بریتییە لەوەی ئەگەر ئەو شارستانییەتەی دەولەت لاوازتربێت لەو شارستاتییەتی ئەو ناوچانەی دەسەلاتیان بەسەردا سەپاندووە ئەوە دەبێتە هۆی نائارامی و لاوازی دەوڵەتە نوێیەکە کۆتایی دێت.
- ئەم حالەتە بە نەرێنی و هاودژی نیوان ژیانی سەربازی توندوتیژانەی (داگیرکەران) لەگەڵ ئەو ژیانە مەدەنی و شارستانییەی هەڵگری نەرموونیانییە (ئەندامانی وڵاتە داگیرکراوەکە)وەسف دەکات.
- ئیبن خەلدوون ئامۆژگاری چینی جەنگاوەران دەکات لە شارەکاندا نیشتەجێ نەبن و پارێزگاری لە دەمارگیری و مۆرکی خۆیان بکەن و بەجیاوازی بميننەوە لەگەڵ خەلکی شارەکاندا، کە بەهیزی سەربازی ملیان پێ کەچ کردوون کەواتەپەیوەندییەك لەنیوان دەسەڵاتی سەربازی و دەسەڵاتی سیاسیدا هەیە.

زۆر سوپاس